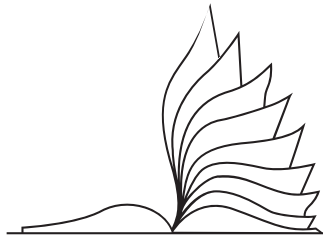

І МУДРАСЦІ, І ВЕДАЎ ХРАМ

ДА 100-ГОДДЗЯ НАЦЫЯНАЛЬнай БІБЛІЯТЭКІ БЕЛАРУСІ

Пачынальнікі

Алена БОГДАН,
кандыдат філалагічных навук

ПРАДМОВЫ ФРАНЦЫСКА СКАРЫНЫ: АСАБЛІВАСЦІ ВЫДАННЯЎ І АЎТАРСКІ ПОШУК ІДЭАЛУ НА ПРЫКЛАДЗЕ ПРАДМОВЫ ДА КНІГІ “ІСУС СІРАХАЎ”

УДК 655.11(476)(092)Скарына+094.1“15”

У артыкуле разглядаюцца асаблівасці прадмоў Ф. Скарыны да Бібліі ў іх сукупнасці, вызначаецца іх разнастайнасць паводле паўнаты адноўленай у творах інфармацыі, а таксама ў ідэйна-стылістычным плане. Даказваецца, што ацэнка першадрукаром Бібліі з пазіцыі свецкага чалавека, у светабачанні якога аб'ядналіся рэлігійнасць і рэнесансавы гуманізм з яго піетэтам да ведаў, абумовіла дваістае стаўленне асветніка да кнігі: як мастацкага твора, напісанага шэрагам аўтараў і як навуковага трактата-абагульнення старажытных ведаў. Усё пералічанае яскрава выяўляецца ў прадмове гуманіста да кнігі “Ісус Сірахав”.

Ключавыя словы: *Рэнесанс, Біблія, секулярызацыя, чалавек, друк, прадмова, асветнік, навука, беларуская мова.*

The article considers peculiarities of prefaces done by F. Skaryna to the Bible as the whole, determines their diversity according to the completeness of the information restored in the works, according to the idea of the works and their style. The article proves that the first printer's assessment of the Bible from the standpoint of a secular person, whose worldview has combined religiosity and Renaissance humanism with his knowledge, conditioned the educator's dual attitude towards the book: as a work of art written by a number of authors, and as a scientific treatise summarizing ancient knowledge. All of the above is clearly expressed in the humanist's preface to the book “Isus Sirakhaw”.

Жыццё і дзейнасць Францыска Скарыны прыпалі на той час, калі адбываўся пераход эпохі Сярэднявечча з яе схаластычным светаўспрыманням рэчаіснасці да эпохі Рэнесансу з яе секулярызацыйнай грамадскага мыслення. У цэнтры новага светабачання стаяў чалавек, што імкнуўся сцвердзіць сябе перадавой асобай у навуцы, літаратуры, іншых сферах грамадска-культурнай дзейнасці, захаваць уласнае імя ў памяці нашчадкаў. І Францыск Скарына, які выданнем Бібліі на беларускай мове шмат у чым прадвызначыў характар і асноўныя кірункі развіцця нацыянальнай свецкай пісьменнасці, замяніў рукапісны спосаб пашырэння кніг друкаваным, быў менавіта такім чалавекам.

Выданне Бібліі Ф. Скарына распачаў у Празе, сталіцы Багеміі, дзе ўжо існавала практыка перакладу Святога Пісання на нацыянальную мову і былі надрукаваны тры чэшскамоўныя Бібліі: Пражская (1488), Кутна-Горская (1489) і Венецыянская (1506, апублікавана за мяжой). Скарыстоўваючы гэтыя традыцыі, а таксама працы французскага багаслова Нікаля дэ Ліра, італьянскага гуманіста Джавані Піка дэла Мірандола

і некаторых іншых, і распачаў выдавецкую дзейнасць наш суайчыннік Францыск Скарына.

Друкуючы Біблію на нацыянальнай мове, асветнік зыходзіў з таго, што яе тэкст мае два семантычныя ўзроўні: 1) знешні, агульнадаступны і 2) унутраны, духоўны, зразумець які можа толькі царкоўная асоба ці адукаваны чалавек. Лічачы сябе такім адукаваным чалавекам, Ф. Скарына галоўную задачу падчас выдання Святога Пісання бачыў у тлумачэнні яго сутнасці цалкам і кожнага раздзела паасобку. Таму выданні біблейскіх кніг першадрукар суправаджаў прадмовамі, праз якія імкнуўся падрыхтаваць будучага чытача да ўспрымання пэўнай біблейскай кнігі, давесці да яго ўласны погляд на кнігу, прыватнае стаўленне да пэўных з'яў рэчаіснасці і г. д.

У выніку разнастайнасць прадмоў у ідэйна-стылістычным плане абумовіла сінкрэтызм іх формы: тэксты асветніка аб'ядноўваюць у сабе элементы такіх будучых жанраў, як навукова-папулярныя артыкулы, гісторыка-філалагічныя каментары і нават крытычныя эсэ. Разам з тым усе прадмовы напісаны Ф. Скарынам у адпаведнасці з тагачасным літаратурным прынцыпам *finito* –

завершанасці мастацкіх тэкстаў, – хоць і аднаўляюць інфармацыю з рознай ступенню паўнаты, у залежнасці ад чаго іх можна падзяліць на тры групы: кароткія, скарочаныя і поўныя.

Змест прадмоў першай групы складае дакладнае вызначэнне даты і месца друкавання кнігі. У скарочаных тэкстах пісьменнік, апрача названай інфармацыі, яшчэ падае звесткі пра сябе як выдаўца: указвае ўласную вучоную ступень і горад нараджэння. Некаторыя з помнікаў гэтай групы змяшчаюць у сабе таксама аўтарскія каментары (гістарычнага, семантычнага і іншага характараў), сімвал веры, часам – спасылкі на хрысціянскі догмат траістасці Бога і культ Дзеvy Марыі. Заканчваюцца ж яны малітвай Ісусу Хрысту і Святой Тройцы. Поўныя прадмовы, нароўні з усім пералічаным, змяшчаюць назву біблейскай кнігі на мове арыгінала, аўтарскае акрэсленне мэт яе выдання, ідэй, галоўных тэм і значэння.

Працуючы з Бібліяй, Ф. Скарына ацэньвае яе з пазіцыі не тэолага, а свецкага (праўда, у пэўнай ступені рэлігійнага) чалавека, які кіруецца ідэямі рэнесансавага гуманізму. Гэта абумовіла пэўную супярэчлівасць выданняў асветніка. З аднаго боку, Скарына лічыць Біблію кнігай-сімвалам, з другога – выяўляе пэўную свабоду, друкуючы яе на беларускай мове. Так, асветнік прапускае цэлыя раздзелы Святога Пісання, перастаўляе фрагменты тэксту, уводзіць словы, адсутныя ў Вульгаце (Быццё, 6: 6: *...и будущего стережася*; 9: 24: *прочитив*), некаторыя мясціны ўвогуле пакідае без перакладу (Быццё, 9: 10: *et... universis bestiis terrae*; 10: 32: *...in terra...*) і г. д.

Успрыманне Ф. Скарынам Бібліі з пазіцыі свецкага чалавека, у светабачанні якога аб'ядналіся рэлігійнасць і рэнесансавы гуманізм з яго піэтэтам да ведаў, вызначыла таксама і парадак выдання яе кніг: асветнік друкуе іх паводле ўласнай ацэнкі карыснасці кожнай біблейскай кнігі ў адукацыйным, выхаваўчым і грамадска-патрыятычным планах. Менавіта таму чацвёртай па ліку свет убачыла старазапаветная кніга “Ісус Сірахаў” (надрукавана 5 снежня 1517 г.).

Стаўленне розных канфесій да названай кнігі неаднастайнае. Так, праваслаўная царква адносіць яе да некананічных старазапаветных кніг, каталіцкая – да другакананічных, іўдзейская і пратэстанцкая – да старазапаветных апокрыфаў. Усё гэта абумоўлена шэрагам прычын.

У свой час кніга “Ісус Сірахаў” з-за адсутнасці яўрэйскага арыгінала не была ўключана іўдзеямі ў склад кананічнай Бібліі. Нягледзячы на пазнейшыя знаходкі яўрэйскага тэксту (каля дзвюх трацін у 1896 г., урывак почырку пачатку I ст. да н. э. – у 1964 г. і інш.), помнік так і не быў пераведзены ў разрад кананічных.

Сярод іншых прычын некананічнасці твора вылучаюцца адсутнасць у ім выказванняў тыпу “*Так гаворыць Бог*”, уключэнне ў тэкст разнастайных прыватных меркаванняў. Усё адно прадстаўнікі розных рэлігійных плыняў высока цэняць кнігу “Ісус Сірахаў” і цытуюць яе, бачаць у ёй свайго роду інструкцыю паводзін у паўсядзённым жыцці і сродак супрацьстаяння празмернай летуценнасці. Калі кніга “Ісус Сірахаў” уваходзіць у склад Святога Пісання, яна размяшчаецца паміж тэкстамі “Песні Песняў Саламона” і “Кнігі прарака Ісаі”.

“Спрэчную” кананічнасць кнігі “Ісус Сірахаў” адзначыў і сам Ф. Скарына пасродкам гравюру “Дыспут” і “Партрэт”, сюжэты якіх вельмі аддалена звязаны з тэкстам помніка. Так, на першым малюнку, размешчаным на тытульным лісце адбітка, у алегарычнай форме паказана структура тагачаснага ўніверсітэта і сістэма выкладання навук у ім, акцэнтуюцца ўвага гледача на тым, што навучанне – гэта найперш свецкі, а не рэлігійны працэс.

Другая гравюра (першы друкаваны партрэт асветніка) змешчана пасля “Малітвы Ісуса Сіраха” – апошняга, 51-га, раздзела біблейскай кнігі. “Малітва Ісуса Сіраха” – гімн мудрасці, якую герой спасцігнуў дзякуючы Боскай Ласцы, а таксама асабістым настойлівым і паслядоўным намаганням. Першадрукар паказаны ў доктарскай мантыі з шапкай на галаве і пяром у руцэ. Скарына сядзіць або стаіць за невялікім столікам, перад ім разгорнутая кніга, а вакол – вялікая колькасць іншых кніг і шэраг прадметаў. Таксама на століку размяшчаюцца выявы Сонца і Месяца.

Разам з тым “Партрэт” не змяшчае ніводнага сімвала або прадмета рэлігійнага ўжытку. Апошняя акалічнасць яшчэ раз падкрэслівае выснову: Ф. Скарына ўспрымае Біблію найперш як свецкі чалавек (вучоны, філосаф і г. д.), а не тэолаг. Адпаведнае выкарыстанне знакаў-сімвалаў і знакаў-прадметаў ва ўласным партрэце пераўтварае выяву канкрэтна-гістарычнага чалавека ў партрэт-сімвал чалавека ўвогуле як гуманістычнага ідэалу эпохі Рэнесансу, а таксама чалавека-хрысціянна ў яго стасунках з Сусветам.

Сярод іншых упрыгожванняў друкаванай кнігі “Ісус Сірахаў” з мастацкага боку можна вылучыць адну вялікую застаўку, адну доўгую віньетку і 54 буквіцы. З літаратурнага ж боку помнік упрыгожаны прадмовай, якая істотна вылучаецца з іншых тэкстаў гуманіста найперш рэнесансавым асэнсаваннем Святога Пісання.

Тэксту кнігі “Ісус Сірахаў” папярэднічае “*Предсловіе Иисуса сына Сирахова вь книгу рекомую церьковникъ*”, напісанае ўнукам яе аўтара. Ф. Скарына, паважаючы папярэдніка, падае ўласную прадмову пасля твора Ісуса Сірахава. Такім чынам, асветнік, па сутнасці, устаўляе ўласную прадмову

ў тэкст біблейскай кнігі і смела гаворыць пра гэта ў яе назве: “*Починаецца другая прадмова доктара Франціска Скорыны в книгу Исуса Сирахава*”.

Аналіз помніка “Ісус Сірахаў” гуманіст пачынае з тытула, які амаль ва ўсіх спісах гучыць па-рознаму. Так, друкар пазначае, што па-грэчаску твор называецца “*Панаретос*” [3, с. 24], па-лацінску – “*...Екклезиастыкус, еже по-рускы... выкладаеця Церковник...*” [3, с. 24], а сам ён называе помнік проста: “*Ісус Сірахаў*”. Такім чынам, гуманіст падае некалькі тытулаў твора, кожны з якіх нясе ў сабе пэўную інфармацыю: вызначае асноўны змест помніка (*Панаретос*), выяўляе яго царкоўна-павучальны характар (*Екклезиастыкус*) і ўказвае на аўтара тэксту (*Ісус Сірахаў*), прычым апошня акалічнасць найбольш важная для асветніка.

Уласную прадмову да кнігі “Ісус Сірахаў” Ф. Скарына пачынае з апаведу пра яе стваральніка. Праўда, у пачатку тэксту гуманіст не асабліва строга размяжоўвае аўтара і перакладчыка (мелі аднолькавыя імёны): “*Ісус Сирахов – он же написал ест книгу сию еврейским языком и потом из еврейского языка преложил ест на греческий язык...*” [3, с. 22]. Было гэта ў 209 г. да нараджэння Ісуса Хрыста.

Першы Ісус Сірахаў, расказвае асветнік, сын Еседэха, паходзіў з Левіева калена і жыў у Іерусаліме. Жыццё ён прысвяціў дасягненню мудрасці, пра што пастаянна прасіў Бога і вынікам чаго стала напісаная на яўрэйскай мове кніга, вядомая сёння пад назвай “Ісус Сірахаў”.

Францыск Скарына асобна падкрэслівае, што не толькі пошукам прамудрасці абумовіў Ісус Сірахаў напісанне свайго твора. У той час Палесціна знаходзілася пад уладай Селеўкідаў, што падтрымлівалі элінізацыю. У тых абставінах стварэнне помніка менавіта такога характару было своеасаблівым супрацьпастаўленнем традыцый новаўвядзенням, якія ўспрымаліся аўтарам як адступленне ад закону і веры.

Расказваючы пра другога Ісуса Сірахава (унука першага), асветнік пазначае, што той быў сучаснікам Пталамея Эвергета, які пасля смерці бацькі Пталамея Філадэльфа заняў дзяржаўны пасады у Егіпце. Ісус Сірахаў меў выдатную для свайго часу адукацыю, асабліва ў багаслоўскім плане, а дзякуючы шматлікім прыватным падарожжам добра ведаў асаблівасці культуры і побыту іншых зямель. Падчас адной з вандровак ён наведаў Александрыю, дзе ў тамтэйшай бібліятэцы знайшоў працы дзеда. Раўнуючы сябе да яго славы, а таксама імкнучыся пакінуць “*по себе память, яко и предкове его оставили суть, дабы память его не загинула во веки...*” [3, с. 23–24], Ісус пераклаў іх на грэчаскую мову.

Кніга “Ісус Сірахаў” складаецца з 51 вершаванага раздзела, гэта зборнік павучанняў, як павінен дзейнічаць сапраўды мудры чалавек у штодзён-

ным быцці (паводзіны ў храме і ў сям’і, перажыванне гора і радасці і інш.), з адначасовым асуджэннем чалавечых заганяў (п’янства, гаварлівасці, пыхі і г. д.) і разважаннем пра мудрасць, меру, страх Божы і іншае. Усе павучанні сабраны ў адно цэлае без строгага плана, а аб’яднальным элементам выступае аўтарскі апавед ад першай асобы.

Францыск Скарына, зацікаўлены філасофскай глыбінёй кнігі “Ісус Сірахаў”, развагамі яе стваральніка аб прамудрасці і сэнсе чалавечага быцця, настойліва рэкамендуе сучаснікам чытаць яе, паколькі “*в ней о церковной науце и о нравех добрых пишет. Наболей о мудрости, о страху Господнем, о Слове Божиим, о справедливости, о вере, о любви, о надежди, о чистоте, о службе Божией, о долготерпении, о смиренши, о милостыни, о крепости, о трезвости, о мерности, о почтливости, о щедрости, о тихости...*” [3, с. 24]. Асветнік тлумачыць уласнае жаданне выдаць менавіта гэтую кнігу: “*Прото ж и я для похвалы Божией и для посполитого доброго и размножения мудрости, умения, опатренности, разуму и науки приложил есм працу выложить книгу сию на русский язык, елика бо прежде писана быша к нашему научению написана суть...*” [3, с. 24–25].

Такім чынам, у прадмове да кнігі “Ісус Сірахаў” гуманіст засяроджвае ўвагу чытача на яе павучальнасці і на тым, наколькі шырокае кола разнастайных бакоў кожнадзённага быцця асобы асвятляе яе тэкст. У якасці ж абгрунтавання сваіх высноў Скарына цытуе словы апостала Паўла: “*Сего ради милостивый Бог з различных языков нам прежде писма ест послал, абы есмо чтучи е, Его миловали, Ему служили и в Он веровали, и к тому совершенные нравы имели и добрые дела чинили*” [1, с. 25].

Далей друкар пераходзіць да аналізу структурнай пабудовы кнігі “Ісус Сірахаў” і вылучае ў ёй толькі дзве часткі: 1) 1–44 раздзелы, якія вучаць мудрасці і добрым звычкам; 2) 44–51 раздзелы, што “*приводит нас к святости и к добрым делом путем прикладу, припоминаячи нам жития святых, како, добре поживши на свете, по смерти достали суть вечное славы*” [3, с. 26]. Сучасныя ж даследчыкі часцей падзяляюць кнігу на чатыры часткі: 1) 1–23 раздзелы – вытокі і мэты спасціжэння мудрасці; 2) 24–42:14 – усхваленне самой Прамудрасці і Прамудрасці як закону; 3) 42:15–50 – пахвала сіле Бога і Яго стварэнням; 4) 51 раздзел – малітва-падзяка і просьба пра набыццё Прамудрасці.

Выяўленню сутнасці апошняга тэрміна Ф. Скарына аддае галоўную ўвагу ў прадмове. Як вядома, у Бібліі слова *прамудрасць* мае шырокае значэнне: яно выкарыстоўваецца і ў адносінах да Бога, Яго адкрыцця, і да чалавека, абазначаючы яго розум, талент, жыццёвы вопыт, веданне

тэямніц веры і г. д. Такой мудрасцю, як сказана ў Бібліі, Гасподзь надзяліў Саламона, Ісуса Сірахава і некаторых іншых людзей.

Паводле Ф. Скарыны, прамудрасць – не толькі веды як асвета, набытыя чалавекам шляхам навучання; прамудрасць паходзіць ад Бога і пачатак яе – страх Божы. Мудрасць, гаворыць пісьменнік, не можа быць выведзена толькі шляхам лагічных разваг. Для яе спасціжэння чалавеку неабходны духоўны вопыт, прычым як уласны, так і чужы. Разам з тым мудрасць – гэта таксама ўменне асобы адрозніваць дабро і зло, жыць адпаведна Боскім заповятам як гарантам непахіснасці законаў сусвету і маральнасці, дзе мараль – тая адзінка, што злучае неба з зямлёй, Госпада з чалавекам, Боскую ісціну і людскую праўду, веру і навуку.

Такім чынам, факт аб'яднання Францыскам Скарынам услед за Ісусам Сірахамым Боскай і свецкай прамудрасці (мудрасці) сведчыць пра адзінства ў светабачанні гуманіста рэлігійнага і свецкага пунктаў гледжання на рэчаіснасць: Святы Дух – і канкрэтныя веды, Боская Прамудрасць – і жыццёвая мудрасць.

Акрамя даследавання праблемы прамудрасці, у прадмове да кнігі “Ісус Сірахаў” гуманіст значнае месца адводзіць уласным развагам пра сутнасць дасканалага грамадства, складнікам якога лічыць справядлівага і ідэальнага чалавека. Апошні, паводле асветніка, – той, хто адыгрывае важную ролю ў грамадска-палітычным жыцці сваёй краіны і мае ў ёй высокі статус. Паводле Ф. Скарыны, прататыпаў такіх людзей шмат у біблейскай гісторыі. Адзін з іх – егіпецкі цар Пталамей Філадэльф, запамінальны і каларытны вобраз якога гуманіст аднавіў на старонках прадмовы, каб на яго прыкладзе выхаваць сучаснікаў.

Апісваючы цара Пталамея, друкар засяроджвае ўвагу чытача на яго мудрасці, любові да ведаў і кнігі як крыніцы іх набыцця, а таксама на імкненні валадара павысіць адукаванасць свайго народа. Гуманіст пазначае, што Пталамей Філадэльф заснаваў у Александрыі ўнікальную бібліятэку, у склад якой уваходзіла больш за 40 000 кніг і якая была добра вядома старажытным вучоным, служыла ім крыніцай ведаў і мудрасці. Акрамя таго, менавіта гэты цар запрасіў у Александрыю 72 вучоных з Іерусаліма для перакладу кніг Стараго Завету з яўрэйскай мовы на грэчаскую.

Расказваючы пра заслугі Пталамея як гаспадара краіны, Скарына вылучае сярод вялікай іх колькасці найперш асветніцкую дзейнасць героя: “Такоўый убо был милостник науки и мудрости, иже более избрал оставить в науце и в книгах вечную славу и память свою, нежели во тленных великих царских сокровищах” [3, с. 22–23]. Менавіта такімі самымі словамі можна ахарактарызаваць і нашага сучасніка Ф. Скарыну, які не толькі імкнецца

прывіць сваім сучаснікам любоў да чытання і збору кніг, але і зрабіў Святое Пісанне даступным для вялікай колькасці людзей.

Сярод іншых рыс характару егіпецкага цара першадрукар вылучае яго міласэрнасць да падначаленых, дабрачыннасць, сціпласць і г. д. Праўда, у выніку вобраз Пталамея, створаны Скарынам у прадмове, атрымаўся ідэалізаваным і пазбаўленым нават дробных негатыўных рыс.

Яшчэ адна філасофская праблема, якую вырашае асветнік у прадмове і якую звязвае з асобай цара Пталамея, – роля валадара краіны ў сусветнай гісторыі і яго адказнасць за лёс падданных. Паводле Ф. Скарыны, гаспадар дзяржавы павінен быць добрым, справядлівым і мудрым кіраўніком, паколькі ад яго волі і рашэнняў залежыць усеагульнае шчасце народа. Валадар абавязаны заглябляцца ва ўсе дзяржаўныя справы, выкараняць беззаконне і зло ў краіне, абараняць у роўнай ступені правы ўсіх сваіх падданных, незалежна ад іх класавага стану, і, вядома, садзейнічаць усталяванню ў дзяржаве ўнутранага міру і ўсеагульнай гармоніі. Акурат такім велікадушным, мудрым і справядлівым валадаром, на меркаванне асветніка, і з'яўляецца Пталамей. Скарына-гуманіст цалкам падтрымлівае героя і лічыць, што менавіта заняткі навукай складаюць сапраўднае шчасце чалавека, а чалавек абавязаны імкнуцца да шчасця і дасягаць яго.

Такім чынам, ацэньваючы Біблію з пазіцыі свецкай асобы, Францыск Скарына лічыць яе, з аднаго боку, цікавым літаратурным помнікам, створаным шэрагам аўтараў, з другога, навуковым трактатам – абагульненнем старажытных ведаў, што адзначае ў сваіх прадмовах. Сярод вялікай іх колькасці вылучаецца прадмова да кнігі “Ісус Сірахаў”, дзе асветнік, абыходзячы эсхаталогію і месіянізм, засяроджвае ўвагу чытача найперш на тым баку рэлігійнай эстэтыкі, які выходзіць з цэльнасць душы чалавека, яго стойкасць і маральную чысціню. Разам з тым гуманіст імкнецца давесці, што гэтая біблейская кніга – своеасаблівае інструкцыя жыццёвых паводзін, і той, хто жыве згодна з ёй, абавязкова дасягне шчасця, такога неабходнага людзям, што жывуць у пераходныя эпохі.

Спіс літаратуры

1. Будзько, І. У. Старабеларускія пераклады Бібліі: тыпалогія лінгвістычнага мадэлявання на фоне літаратурна-пісьмовых традыцый *slavia orthodoxa* і *slavia latina* / І. У. Будзько // Мовазнаўства. Літаратуразнаўства. Фалькларыстыка: XIV Міжнародны з'езд славістаў (Охрыд, 2008) : Дакл. бел. дэлегацыі / НАН Беларусі, Беларускі камітэт славістаў. – Мінск, 2008. – С. 25–44.
2. Владимиров, П. В. Доктор Франциск Скорина. Его переводы, печатные издания и язык / П. В. Владимиров. – СПб. : Типография Императорской Академии Наук, 1888. – 396 с.
3. Скарына, Ф. Прадмовы і пасляслоўі / Ф. Скарына. – Мінск : Навука і тэхніка, 1969. – 238 с.

